

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7449

Cilt | Volume: 18 • Sayı | Number: 3

Aralık | December 2025

Evsizlikte Din ve Maneviyatı Konumlandırmak: Sokak Yaşamında Dini ve Manevi Kaynakların Kullanımı

Positioning Religion and Spirituality in Homelessness: The Use of Religious and Spiritual Resources in Street Life

Ayşegül DAŞGIN

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Yüksek Lisans Öğrencisi | Graduate Student

İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Sağlık Bilimleri Fakültesi,

Sosyal Hizmet Bölümü, İstanbul, Türkiye

İstanbul University- Cerrahpaşa, Faculty of Health Sciences,

Department of Social Work, İstanbul, Türkiye

ayseguldasgin.tr@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0006-4140-3756>

<https://ror.org/01dzn5f42>

Hakan KARAMAN

Dr. Öğretim Üyesi | Asst. Prof.

Bartın Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi,

Sosyal Hizmet Bölümü, Bartın, Türkiye

Bartın University, Faculty of Health Sciences,

Department of Social Work, Bartın, Türkiye

hkaraman@bartin.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-5729-6012>

<https://ror.org/03te4vd35>

Ömer Miraç YAMAN

Prof. Dr. | Prof. Dr.

İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Sağlık Bilimleri Fakültesi,

Sosyal Hizmet Bölümü, İstanbul, Türkiye

İstanbul University- Cerrahpaşa, Faculty of Health Sciences,

Department of Social Work, İstanbul, Türkiye

omermirac.yaman@iuc.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-9989-8575>

<https://ror.org/01dzn5f42>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 01.10.2024

Kabul Tarihi | Accepted: 18.05.2025

Yayın Tarihi | Published: 31.12.2025

Atıf | Cite As

Daşgin, A., Karaman, H., & Yaman, M. Ö. (2025). Evsizlikte din ve maneviyatı konumlandırmak: sokak yaşamında dini ve manevi kaynakların kullanımı. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(3), 702-721. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1558882>

Yazar Katkıları: %50-%35-%15

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler- yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contributions: 50%-35%-15%

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Positioning Religion and Spirituality in Homelessness: The Use of Religious and Spiritual Resources in Street Life¹

Abstract

Homelessness, the inevitable deprivation of basic needs such as housing, security, health and social integration is an extremely complex and multidimensional problem. In the face of this problem, religion and spirituality are seen as a strong source of support for homeless individuals. This study basically tried to understand the visibility of religion and spirituality in the street environment from the perspective of homeless individuals. Data were taken from 14 homeless individuals who experienced street life through in-depth interviews and 5 volunteers who had experience in providing assistance to the homeless. The data collected from the participants were classified under 3 themes: religion and worship practice of homeless individuals, religion and spirituality as a coping tool, and the role of mosques on the street. Accordingly, the study determined that the thoughts and practices of homeless individuals related to religious belief are negatively affected by the physical inadequacies of the street compared to the period before the street. The data suggest that religion and spirituality serve as essential resources in combating homelessness, while mosques function as natural hubs for street work. However, the services provided for homeless individuals take an important place in mosques where the religious and spiritual atmosphere is intensely felt. The data obtained indicate that religion and spirituality are considered to be an important resource in the fight against homelessness, and mosques are considered to be a natural center of street work. Therefore, it turns out that religion and spirituality should be used as an important resource in street work, and mosques should be positioned and supported effectively in street work.

Keywords: Homelessness, religion, spirituality, combating homelessness, street work

Evsizlikte Din ve Maneviyatı Konumlandırmak: Sokak Yaşamında Dini ve Manevi Kaynakların Kullanımı²

Öz

Evsizlik; barınma, sağlık, güvenlik ve sosyalleşme gibi temel ihtiyaçlardan kaçınılmaz şekilde mahrum kalınan karmaşık ve çok boyutlu bir sorundur. Bu sorun karşısında din ve maneviyat, evsiz bireyler için güçlü bir destek kaynağı olarak görülmektedir. Bu çalışma en temelde evsiz bireylerin gözünden sokak ortamında din ve maneviyatın etkinliğini anlamaya çalışmıştır. Derinlemesine mülakat aracılığıyla sokak yaşamını deneyimleyen evsiz 14 birey ve evsizlerle çalışma tecrübesine sahip beş gönüllüden veriler alınmıştır. Katılımcılardan alınan veriler, evsiz bireylerin "Din ve İbadet Pratiği", "Baş Etme Aracı Olarak Din ve Maneviyat" ve "Camilerin Sokaktaki Rolü" olmak üzere üç tema altında tasnif edilmiştir. Buna göre evsiz bireylerin dini inanca ilişkin düşünce ve pratiklerinin sokak öncesindeki dönemle kıyaslandığında sokağın fiziksel yetersizliklerinden dolayı olumsuz etkilendiği belirlenmiştir. Diğer yandan din ve maneviyatın sokakta çeşitli zorluklarla başa çıkmada yardımcı olduğu görülürken, önleyici ve zarar azaltıcı bir rol oynadığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte dini ve manevi atmosferin yoğun olarak hissedildiği camilerin, evsizlere yönelik hizmetlerde önemli bir aracı kurum olduğu belirlenmiştir. Ulaşılan veriler, evsizlikle mücadelede din ve maneviyatın önemli bir kaynak olduğunu ve camilerin sokak çalışmalarına sahiplik edebilecek doğal bir Merkez olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla sokak çalışmalarında dini ve manevi unsurların daha etkin kullanılması ve camilerin sokak çalışmalarında daha aktif kuruluşlar olarak konumlandırılması ve desteklenmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Evsizlik, din, maneviyat, evsizlikle mücadele, sokak çalışması

¹ Ethical approval for this study was obtained from the Ethics Committee of Cerrahpaşa Social and Human Sciences at İstanbul University, with the decision dated 5 March 2024 and numbered 2024/127.

² Bu çalışma için etik onay, 05 Mart 2024 tarihli ve 2024/127 sayılı karar ile İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan alınmıştır.

Giriş

Sanayi devrimiyle birlikte hız kazanan küreselleşme ve teknolojik gelişmeler dünyada kentlerin yapısında, işleyişinde, ilişkilerinde ve kurumlarında büyük bir dönüşüm yaşanmıştır (Sennet, 2002). Yaşanan bu dönüşümlerle birlikte zengin-yoksul arasındaki uçurumun derinleşmesi, üretim toplumunun tüketim toplumuna geçişi, kültür ve yaşam tarzının tek tipleşmesi ve sosyal kutuplaşmanın yaşanması, küreselleşmenin kentsel yaşam üzerindeki en belirgin etkileri olarak sayılmaktadır (Yaylı, 2012). Öyle ki günümüz kentlerinde lüks konutlar hızla artarken, madalyonun öteki yüzünde eşitsizliğin, adaletsizliğin ve yoksulluğun mekânları olarak gettolar ve gecekondu kentleri sarmalamaktadır. Ancak bu yoksul mahallerde dahi kendilerine yer bulamayan ve sayıları her geçen gün artan evsiz bireyler, barınma sorunuyla mücadele etmektedir (Siphai ve Arslan, 2021). Sosyal sorunlar arasında önemli bir yere sahip olan evsizlik olgusu, ülkemizde de gündeme olan önemli sorun alanlarından birisidir. Ülkemizde evsizlik olgusunun görünür olmasında çarpık kentleşme, konut sorunu, göç, hızlı nüfus artışı, sosyal güvenceden yoksunluk, işsizlik gelir düşüklüğü, sağlık hizmetlerinden yeterince yararlanamama gibi yapısal nedenler etkili olmaktadır (İlhan ve Ergün, 2010). Ayrıca madde bağımlılığı, yetersiz ve dengesiz beslenme, akıl ve ruh sağlığı gibi bireysel sorunlar da görünür olan evsizliğin ardındaki nedenler arasında yer almaktadır (Akyıldız, 2017; Işıkhani, 2004; Özdemir, 2010).

Evsiz bireyler, hali hazırda yaşam şansları ve beklentileri azalmış olan, toplumun en savunmasız kesimleri olarak tanımlanmaktadır (Barrow ve diğerleri, 1999; Işıkhani, 2006). Oldukça güç şartları ifade eden evsizlikte bireyler fiziksel, psikolojik, ekonomik ve sosyal pek çok zorlukla karşı karşıya kalmaktadır (Snodgrass, 2013). Örneğin evsiz bireylerde genel nüfusa oranla sağlık problemi daha sık görülmektedir. Güneşe uzun süre maruz kalma, sigara, alkol ve madde kullanımı, yetersiz beslenme, sağlık hizmetlerine ulaşamama gibi faktörlerden dolayı evsiz bireylerde pnömi, tüberküloz, AIDS olmak üzere pek çok enfeksiyon ve kronik hastalıkların görünme oranı yüksek seviyelerde seyretmektedir (Schanzer ve diğerleri, 2007; Šikić-Mičanović, 2010). Diğer yandan evsiz çocukların yetersiz beslenme nedeniyle düşük bağışıklık riskine ek olarak aşılama oranları da oldukça düşüktür. Bu nedenle evsiz çocuklar, salgın hastalıklara karşı daha savunmasızdır ve akut rahatsızlıklara daha sık yakalanmaktadır (Morris ve Gordon, 2006). Bu sorunların ortaya çıkmasında evsiz bireylerin fiziki koşullarının yetersiz olması önemli etkenlerden biridir. Bunların yanında çevresel açıdan evsiz bireylerin yaşamak zorunda oldukları bölgeler hırsızlık, gasp, şiddet, yaralama gibi suçlara genellikle açık bölgelerdir (Kaya Kılıç ve Aslantürk, 2019). Özellikle kadın ve çocuklar taciz, tecavüz, fuhuşa sürüklenme gibi cinsel tacize ve ticari cinsel sömürü aracı olarak kullanılmaya maruz kalmaktadır (Koehlmoos ve diğerleri, 2009). Bu nedenle evsiz bireylerin hamilelikleri kötü şartlarda ve şekillerde sonlandırılmaktadır (McEwen ve Nies, 2001). Sokakta karşılaşılan bu olumsuz koşullar, bireylerin psikolojik sağlığını olumsuz etkilemektedir. Evsizliğin hem nedeni hem sonucu olarak sayılabilecek akıl sağlığı sorunları ve madde ve alkol kullanımı da evsiz bireyler arasında oldukça yaygındır (Caton ve diğerleri, 1994; Lee ve Farrell, 2003; Schanzer ve diğerleri, 2007). Evsiz bireylerin yaşadığı bu olumsuz durumlar beraberinde bu bireylerin tavırlarını, giyinmelerini ve yaşam tarzlarını olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Bu unsurlar çerçevesinde evsizler, toplum tarafından dışlanma ve ötekileştirmeye sıkça maruz kalabilmektedir (Watson ve diğerleri, 2016). Tüm bunlar bağlamında evsizlik yalnızca barınma sorunu olarak ele alınmamakta; fizyolojik, psikolojik ve sosyal açılardan çok boyutlu bir problem olarak değerlendirilmektedir (Somerville, 2013).

Evsiz bireyler, sokak yaşamındaki zorluklarla mücadelede çeşitli baş etme unsurlarına başvurumaktadırlar. Bu unsulardan biri olan maneviyat, günlük hayatın zorluklarından korunmak ve bunlarla başa çıkma yolu olarak tanımlanabilir (Shuler ve diğerleri, 1994). Bu anlamda bireylerin kendilerine, başkalarına ve bir amaca bağlılık hissi sağlayabilecek bir güç kaynağı olarak algılanabilmektedir (Haight, 1998). Diğer yandan dini referanslar bireye zorluklar karşısından olayları anlamlandırma, kontrol ve rahatlama sağlama, benzer düşüncedeki insanlarla yakınlık sağlama gibi işlevler sunmaktadır (Pargament, 1997). Bu anlamda maneviyat ve din, ilişkili sorunlarla başa çıkmak amacıyla evsiz bireylerin de başvurduğu önemli bir kaynağa karşılık gelmektedir (Belcher, 2003). Sokak yaşamında yer edinen manevi ve dinsel uygulamalar, birer umut kaynağı ve koruyucu mekanizma olarak sokak ortamında psikolojik sağlığın korunmasında ve geliştirilmesinde önemli enstrümanlardır (Shuler ve diğerleri 1994; Greene ve diğerleri, 2003; Douglas ve diğerleri 2008). Öyle ki din, bireylerin yaşadığı stres ve travmalarla mücadele sürecinde önemli bir psikolojik ve manevi destek kaynağı olarak işlev görmektedir (Pargament, 2003). Zorlu yaşam olayları karşısında dini inançlar, çaresizlik ve korku duygularına karşı dayanıklılığı arttırabilmektedir. Birey sevildiğini ve korunduğunu hissettiği bir Tanrı inancına sahipse, bu durum ona psikolojik bir güç kazandırabilir. Ancak, yaşanan olumsuzlukları ilahi bir ceza olarak değerlendirmek veya Tanrı'nın adaletini sorgulamak gibi düşünceler, bireyin stresle sağlıklı bir şekilde başa çıkmasını engelleyebildiği görülmektedir (Güler, 2010). Başa çıkma kavramı, bireyin içsel ve dışsal zorluklarla mücadele etmek, bu zorlukları yönetmek ve stres seviyelerini azaltmak için uyguladığı bilişsel ve davranışsal stratejileri ifade etmektedir (Baut, 2006). Dini başa çıkma ise kişinin stres ve sorunlarla mücadele ederken inancını aktif şekilde kullanmasıdır (Pargament, 2001). Pargament (2005), dini başa çıkmayı pozitif ve negatif başa çıkma olmak üzere iki temel kategoriye ayırmaktadır. Pozitif dini başa çıkma bireyin yaşadığı olumsuzluklara daha yapıcı bir perspektiften yaklaşmasını, Tanrı'dan manevi destek aramasını, cemaat veya din adamlarından yardım istemesini ve bağlayıcılığı ve bağışlayıcılığı ön planda tutmasını içermektedir. Buna karşılık, negatif dini başa çıkma, bireyin Tanrı ile olan ilişkisini zayıflatarak, dünyayı adaletsiz ve tehdit edici bir yer olarak görmesine neden olabilmektedir. Bu durum Tanrı'ya karşı öfke duymayı, dini otoritelere yönelik hoşnutsuzluk hissetmeyi ve yaşanan sıkıntıları tamamen ilahi bir ceza olarak yorumlamayı içerebilmektedir. Pargament'in dini başa çıkma teorisi, bireylerin yaşadıkları sıkıntılar karşısında dinden nasıl ve ne düzeyde destek aldıklarını incelemektedir (Harold ve diğerleri, 1999). Bu teori, bireylerin yaşadıkları zorluklarla nasıl mücadele ettiklerini üç temel eğilim üzerinden açıklamaktadır: kendi kendini idare eden, kararı başkasına bırakan ve işbirlikçi eğilim (Pargament, 1988; Cihirlioğlu, 2014). Evsiz bireyler açısından değerlendirildiğinde, bu başa çıkma stratejileri onların sosyal ve psikolojik zorluklarla mücadele biçimlerini anlamada önemli bir çerçeve sunmaktadır. Kendi kendini idare eden eğilime göre kişi inandığı Tanrıdan herhangi bir yardım beklemeyerek problemle baş etme eğilimindedir (Pargament, 2005). Nitekim evsizler, içinde bulundukları durumu değiştirmek için çaba sarf ederken dini inançlarını doğrudan bir çözüm kaynağı olarak görmeyebilir. Kararı başkasına bırakan eğilim ise, bireyin pasif bir şekilde Tanrı'nın müdahalesini beklemesine ve çözüm üretmekten kaçınmasına neden olmaktadır (Pargament, ve diğerleri, 1988). Bu yaklaşım, bireyin durumunu iyileştirmek için adım atmasını engelleyerek umutsuzluğa yol açabilmektedir. İşbirlikçi eğilim gösteren bireyler ise, hem kendi çabalarını hem de Tanrı'nın desteğini bir arada görerek aktif çözümler üretmeye çalışırlar (Pargament, 2005). Bu yaklaşım, evsiz bireylerin dini inançlarından manevi güç almasını sağlarken aynı zamanda somut adımlar atarak sosyal destek mekanizmalarına daha

etkin şekilde dahil olmasına yardımcı olabilmektedir. Bu noktadan hareketle bu araştırma, evsiz bireylerin yaşadıkları zorluklar karşısında dini ve manevi pratikleri bir baş etme aracı olarak nasıl gördüklerini ve kullandıklarını anlamaya çalışmaktadır. Bu anlamda sokak yaşamının zorlu pratiğinde bireylerin içsel olarak erişebilecekleri bir kaynak olarak dini ve manevi unsurların işlevselliği üzerine bir değerlendirme sunmaktadır. Dolayısıyla Türkiye’de evsizlikle mücadele politikalarında dini ve manevi kaynakların konumu üzerine özgün bir çalışmadır.

1. Mevcut Çalışmalar

Ulusal literatürde evsizlikte din ve maneviyyatın rolüne ilişkin yürütölmüş yalnızca bir çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmada Ercan (2024) İstanbul’da Hz. Kaab Camii örneğinde yürüttüğü araştırmasında, evsizlere yönelik temel ihtiyaçların karşılanması ve psikososyal desteğin organize edilmesi konusunda camilerin etkili olabileceğini ifade etmektedir. Uluslararası literatürde ise konuyla ilgili doğrudan yürütölmüş çalışmalara daha sık rastlanmaktadır. Örneğin Hodge ve arkadaşları (2012) ABD’deki evsiz anneler arasında maneviyyatın ve dini bağlılığın ruh sağlığı üzerindeki etkilerini inceleyerek, maneviyyatın stresle başa çıkmada ve psikolojik iyilik halini artırmada önemli bir rol oynadığını belirtmişlerdir. Yine Grabbe ve arkadaşları (2012) evsiz gençlere yönelik farkındalık meditasyonu temelli bir maneviyyat geliştirme programının uygulanabilirliğini ve etkilerini incelemiş ve bu tür müdahalelerin evsiz gençler için uygulanabilir olduğunu belirtmişlerdir. Moxley ve arkadaşları (2012) ise inanç temelli toplulukların ve ruhani uygulamaların, evsizlerin yaşamlarında umut ve dayanıklılık oluşturmadaki rollerini ve bu tür hizmetlerin evsiz bireylerin topluma yeniden entegrasyon süreçlerine nasıl katkı sağladığını tartışmaktadırlar. Snodgrass (2014) Los Angeles County’deki 90 günlük bir acil barınma programına katılan evsiz bireylerin manevi deneyimlerini incelemiş ve maneviyyatın umut, motivasyon ve başa çıkma unsurlarıyla ilişkili olduğunu belirlemiştir. Yine Ferrar ve arkadaşları (2015), kentsel bölgelerde yaşayan evsiz yetişkinlerin maneviyyat odaklı bir hafta sonu inzivasının yalnızlık ve bağımlılık düzeyleri üzerindeki etkilerini incelediği bir pilot çalışmasında, grup temelli manevi inzivaların evsiz bireylerin yaşamlarında olumlu etkiler yaratabileceğini ortaya koymuşlardır. Webb ve arkadaşları (2018) ise evsizlerin yaşam sonundaki manevi ihtiyaçlarının farklılaşabildiğini; yaşam sonu manevi ihtiyaçlar yönüyle barınmada olan bireylerden farklı bir perspektifle ele alınması gerektiğini ifade etmektedir. Diğer yandan Snodgrass (2019) evsizliği barınmanın ötesinde fiziksel, psikolojik ve manevi iyilik halinin eksikliği ile ilişkilendirerek manevi bakım ve danışmanlık hizmetlerinin evsiz bireylerin yaşamlarında nasıl önemli bir rol oynayabileceğini tartışmaktadır. Jindra ve Jindra (2021), Evanjelik Hristiyanların yaşadığı bir evsizler barınağında yürüttüğü araştırmasında dini toplulukların ve manevi desteklerin evsiz bireylerin yaşamlarını yeniden anlamlandırmalarına yardımcı olduğunu ifade etmektedir. Camargo ve arkadaşları (2024) ise Brezilya’da evsiz bireyler arasında dindarlık ve maneviyyatın depresif belirtiler üzerindeki etkisini inceleyen bir kesitsel çalışmada, manevi uygulamaların depresyon belirtilerini azalttığını belirlemişlerdir. Son olarak Blankenship-Lai (2025) Seattle sokaklarında yaşayan genç yetişkinlerin maneviyyat deneyimlerini inceleyerek, evsiz gençlerin manevi arayışlarının, toplumsal dışlanma ve yaşamın zorlukları ile başa çıkmada önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Bu çalışmalar göstermektedir ki evsizlikle mücadelede dini ve manevi unsurlar, etkin bir kaynak olarak değerlendirilebilmektedir. Bu çalışma, dini ve manevi kaynakların pratikte evsiz bireylerin yaşamlarını nasıl kolaylaştırdığını incelerken evsizlikle mücadelede dini ve manevi pratiklerin nasıl daha işlevsel hale getirebileceğini ele almaktadır.

2. Yöntem

Nitel araştırma yöntemine göre kurgulanan bu araştırma, fenomenolojik desende bir araştırmadır. Nitel araştırmalar, genelleme kaygısının ön planda olmadığı ve bir meseleye ilişkin algıların ve gerçekliğin kendi bağlamında değerlendirilmeye çalıştığı tekniklerin kullanımını kapsamaktadır (Yıldırım ve Şimşek 2016). Fenomenolojik araştırmalar ise bireylerin hikayeleri ve anlatıları üzerinden belli olgularının, onlar için nasıl bir gerçekliğe karşılık geldiğini anlamaya çalışmaktadır (Creswell, 2013). Bu araştırma sokakta kalan bireylerin ve bu bireylerle çalışma tecrübesine sahip gönüllülerin kişisel tecrübelerinden yola çıkarak sokak yaşamında dini ve manevi pratik nasıl bir etki oluşturduğunu keşfetmeye çalışmaktadır. Bu sebeple araştırma fenomenolojik desende tasarlanmış ve yürütülmüştür.

2.1. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu İstanbul ilinde sokakta kalan bireyler ve bu bireylerle çalışma tecrübesine sahip gönüllüler oluşturmaktadır. Sokakta kalan bireylerin seçiminde özellikle dini inancın bulunmasına dikkat edilmiştir. Zira katılımcıların dini inanca sahip olmadığında dini ve manevi pratiklere ilişkin zengin bir değerlendirmede bulunamayacakları kabul edilmiştir. Diğer bir deyişle katılımcılar dini bir inanca sahipse doğrudan bir veri kaynağı olarak algılanmıştır. Çalışma grubunun seçilmesinde kartopu örnekleme tekniği kullanılmış; toplamda 19 katılımcı ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Konuyla ilgili değerlendirmeyi genişletmek adına sokak yaşamını deneyimleyen 14 evsiz bireyle ve gönüllü olarak evsizlere yardım sunma tecrübesine sahip 5 birey ile görüşülmüştür. Katılımcıların sosyodemografik bilgileri aşağıdaki tabloda sunulmuştur. Buna göre görüşme yapılan 19 katılımcının tümü erkektir. Hem evsiz bireylerin hem de evsizlerle çalışan gönüllülerin yaş ortalaması yaş ortalaması 52 olarak belirlenmiştir. Evsiz bireylerin eğitim durumuna bakıldığında sekiz kişi ile ilkökul mezuniyeti öne çıkmaktadır. Meslek olarak bakıldığında ise üç kişi mesleği olmadığını söylerken derken bir diğer üç kişi serbest meslek olarak ifade etmiştir. Evsizlerle çalışma tecrübesi olan gönüllülerde ise üç kişi lise, bir kişi ön lisans, bir kişi ise yüksek lisans mezunu olarak belirlenmiştir. Alanda çalışma tecrübelerine bakıldığında ise ortalama 11 yıllık bir tecrübeden faydalanıldığı görülmüştür.

Tablo 1. Evsiz Bireylere Ait Sosyodemografik Bilgiler

Katılımcılar	Yaş	Cinsiyet	Eğitim Durumu	Meslek
E- K1	59	Erkek	İlkokul	Tornacı
E- K2	43	Erkek	Ortaokul	Yok
E- K3	43	Erkek	İlkokul	Nakliyat
E- K6	78	Erkek	Üniversite	Ekonomist
E- K7	77	Erkek	Lise	Ticaret
E- K8	72	Erkek	İlkokul	İnşaat
E- K10	39	Erkek	Üniversite	Tarih
E- K11	55	Erkek	İlkokul	Serbest Meslek
E- K13	49	Erkek	İlkokul	Serbest Meslek
E- K14	32	Erkek	İlkokul	Serbest Meslek
E- K15	38	Erkek	Lise	Yok
E- K16	55	Erkek	İlkokul	Yok
E- K17	65	Erkek	Lise	Şoför
E- K18	34	Erkek	İlkokul	Seyyar Satıcı

Tablo 2. Gönüllülere Ait Sosyodemografik Bilgiler

Katılımcılar	Yaş	Cinsiyet	Eğitim Durumu	Meslek	Alanda Çalışma Süresi
G- K4	58	Erkek	Lise	Din Görevlisi	10 yıl
G- K5	57	Erkek	Ön Lisans	Din Görevlisi	15 yıl
G- K9	53	Erkek	Yüksek Lisans	Din Görevlisi	16 yıl
G- K12	50	Erkek	Lise	Memur	5 yıl
G- K19	42	Erkek	Lise	Vakıf Görevlisi	12 yıl

2.2. Verilerin Toplama Süreci

Araştırmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmeler, belli bir düzeyde standartlık ve esneklik sağladığı için, yazmaya ve doldurmaya dayalı testlerde ve anketlerde karşılaşılan sınırlılıkları ortadan kaldırarak, belirli bir konuda derinlemesine bilgi edinmeye olanak tanımaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Araştırmada kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme formu 15 sorudan oluşmaktadır. Hazırlanan soruların güvenilirliğinin sağlanması amacıyla, araştırmacıların her biri soru formu üzerinde ayrı ayrı çalışmıştır. Bu sayede soru formunun eleştirel bir açıyla değerlendirilmesi ve geliştirilmesi mümkün olmuştur. Son haliyle araştırma formu, "Sokak yaşamında dini ve manevi pratikler bir baş etme aracı olarak nasıl kullanılmaktadır?" sorusunu detaylandıracak nitelikte belirlenmiştir. Görüşmeler, İstanbul'da sokakta yaşayan bireylere yönelik faaliyetler yürüten sivil toplum kuruluşlarının merkezlerinde ve ilgili faaliyet bölgelerindeki uygun görüşme mekânlarında (örneğin parklar ve kafeler) gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin yapılacağı mekân, katılımcıların tercihlerine göre belirlenmiştir. Katılımcılar, araştırmaya gönüllü olarak dâhil olmuştur. Toplam 19 görüşme, katılımcıların izni alınarak ses kaydına alınmıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda, sokakta yaşayan bireylerle yapılan görüşmelerden 3 saat 55 dakika 40 saniye, gönüllülerle yapılan görüşmelerden ise 1 saat 32 dakika 49 saniye ses kaydı elde edilmiştir. Toplamda 5 saat 28 dakika süren ses kayıtlarından 60 sayfalık yazılı doküman oluşturulmuştur.

2.3. Verilerin Analizi

Bu araştırmanın verileri betimsel analiz yöntemiyle incelenmiştir. Betimsel analiz, araştırmacının elde edilen verileri yeniden yorumlayarak sunmasına imkân tanımaktadır (Altunışık ve diğerleri, 2010). Bu çalışmada da veriler, araştırmacılar tarafından yeniden yorumlanarak okuyucuya sunulmuştur. Bu süreçte betimsel analiz yöntemi takip edilerek ham veriler deşifre edilmiş, detaylı bir şekilde okunarak kodlanmış, belirlenen kodlardan hareketle temalandırma yapılmış ve bu çerçevede yeniden yorumlanarak üç tema altında okuyucuya sunulmuştur (Karataş, 2015).

2.4. Araştırmanın Geçerliliği ve Güvenirliği

Nitel araştırmalarda geçerlilik ve güvenilirlik açısından inandırıcılık ve aktarılabilirlik önemli unsurlardır (Krefting, 1991). Nitel bir araştırmada inandırıcılığı sağlamanın en etkili yolu, uzun süreli etkileşimdir. Bu bağlamda, çalışmanın yürütüldüğü ortamda bulunmak, araştırmacının önyargılarını kontrol etmesine yardımcı olur. Ayrıca, veri toplamak için yeterli zaman ayrılması, çalışma grubunun kültürünü, dilini ve görüşlerini daha iyi anlamasına katkı sağlar (Başkale, 2016). Bu çalışmada, araştırmacıların teorik ve pratik anlamda sokak çalışmalarıyla ilgili olması, inandırıcılığı destekleyen ilk referans noktası olmuştur. Çalışmayı yürüten araştırmacılar, araştırılan konu üzerinde deneyime sahiptir. Ayrıca, araştırma sürecinde sokaktaki evsizlerle ve evsizlerle gönüllü çalışma tecrübesine sahip bireylerle yakın temas sağlanması, ilgili sahaya ilişkin mevcut deneyimi pekiştirerek gözlem yapma imkânı tanımıştır.

Bu unsurlar, araştırmacının veri toplama sürecini kolaylaştırmış ve elde edilen verilerin inandırıcılığını desteklemiştir. Aktarılabilirlik unsuru ise verilerin okuyucuya detaylı ve anlaşılır bir şekilde sunulmasıyla ilişkilidir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu doğrultuda, ulaşılan veriler olabildiğince ayrıntılı biçimde aktarılmış, katılımcıların anlatımlarıyla desteklenerek yorumlanmıştır. Bunun yanı sıra, katılımcı grubunun hem evsiz bireylerden hem de evsizlik alanında çalışan uzmanlardan oluşması, veri çeşitliliğini artırarak aktarılabilirliği güçlendirmiştir.

2.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışmanın temel sınırlılığı, katılımcı grubunun tamamının erkeklerden oluşmasıdır. Araştırılan konunun cinsiyete dayalı bir ayrışım göstermesi beklenmese de yalnızca erkek katılımcıların yer alması, kadınlara ilişkin yaklaşım ve pratiklerin çalışmada yer edinememesine neden olmuştur. Bunun temel sebebi, araştırma sahasında kadın bireylerin görece az olması ve ulaşılabilirliğin düşük olmasıdır. Bu nedenle elde edilen bulgular yalnızca erkek katılımcıların görüşlerini yansıtmaktadır. Bir diğer sınırlılık ise katılımcıların tamamının Müslüman bireylerden oluşmasıdır. Din ve maneviyat kavramları pratikte farklılıklar içerse de araştırma bulgularının yalnızca dini pratikler üzerinden şekillenmesi ve tüm katılımcıların Müslüman olması, konunun İslami değerler ve pratikler çerçevesinde ele alınmasını gerekli kılmıştır. Araştırmacılar, dini ve manevi temelli pratiklere odaklandıklarından bu durumu sınırlayıcı bir unsur olarak görmemiş; aksine İslami referanslara göre yaşamının konuya dair zengin bir veri seti sunacağı kabul edilmiştir. Bununla birlikte, elde edilen bulguların büyük ölçüde bu çerçevede yoğunlaşmış olması nedeniyle farklı dini inançlara sahip bireylerin deneyimlerinin farklılık gösterebileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

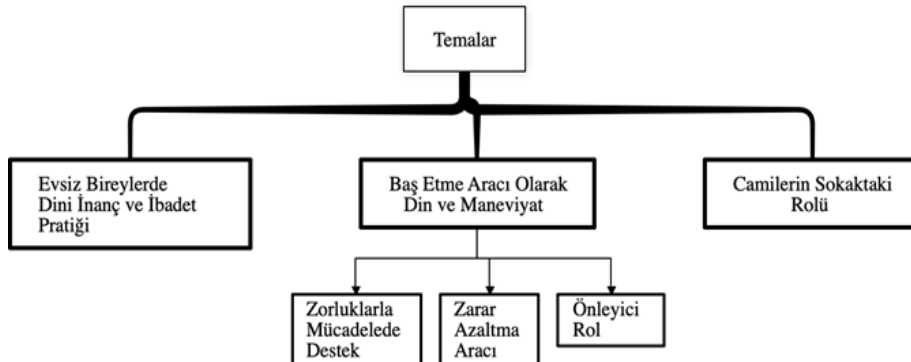
2.6. Etik Konular

Çalışmanın etik kurul izni İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 05.03.2024 tarihli toplantısında görüşülmüş ve 2024/127 numaralı etik kurul onayıyla alınmıştır.

3. Bulgular

Çalışmada katılımcıların evsizlik süreçlerine bütünsel bir yaklaşımla bakılarak dini ve manevi pratikleri sokak öncesi dönemden itibaren ele alınmıştır. Bu noktada dini ve manevi değerlere ilişkin üç tema belirlenmiştir. İlkinde katılımcıların dini inanca ilişkin düşünce ve pratikleri sokak öncesinden dönemle kıyaslı biçimde ele alınmıştır. İkinci temada ise dini ve manevi unsurların bir baş etme aracı olarak hangi pratiklerde nasıl bir işlev gördüğü belirlenmiştir. Son temada ise dinin sokaktaki görünümü açısından önemli bir merkez olarak belirlenen camilerin bu alandaki mevcut hizmetleri derlenmiş ve bu evsizliğe yönelik ne gibi rolleri karşılayabileceği belirlenmiştir.

Şekil 1. Temaların Dağılımı

3.1. Evsiz Bireylerde Dini İnanç ve İbadet Pratiği

Bu tema, katılımcıların genel itibarıyla dini inanç ve ibadet pratiği ile nasıl ilişkilendiğini ifade etmektedir. Elde edilen verilerde sokak öncesinde genel olarak dini inanca ve ibadete yönelimin yüksek olduğu belirlenirken bu yönelimin az olduğu anlatılar da söz konusudur. Katılımcıların büyük çoğunluğunun sokak öncesi yaşamlarında, dini konulara yönelik bilgilere sahip olduğu belirlenmiştir. Genel olarak ibadetlerini de yerine getirmeye çalışan katılımcı profili öne çıkarken kısıtlı da olsa ibadet pratiğinden uzak katılımcılar da söz konusudur.

"E-K18, Süperdi. Benim karşıma kim geçerse o insana karşı Kuran okurdum yani. O insan bana karşı okursa... Burada övünmüyorum bilgim vardı yani, dinle ilgili bilgim var yani. İslam'ın şartı beştir, İslam'ın şartı altıdır, namazın on ikidir, farzları otuz ikidir. Bakıldığı zaman mesela ilk başı besmeleyle başlanır, bunun ilk başı oku der ayeti okudur. Altı bin altı yüz altı tane ayet vardır yüz on dört tane sure vardır. Böyle söylüyim ben size."

"E-K10, Şükürler olsun iyiydi. Kuran kurslarından öğrenmiştik. Yani kuran kurslarından annelerimizle öğrendik. İyiydi yani."

"E-K15, Şimdi camimizde ibadetlerimizi yerine getirdiğimiz kadar başka yerde getiremedim. Yani evim varken de çok iyi değildi."

Katılımcılarda evsizlik sürecinin başlamasıyla birlikte inanç bakımından ziyade bazı ibadet pratiklerine karşı yönelimin de değiştiği görülmektedir. Sokak yaşamının getirdiği temizlik ihtiyacı, barınma sorunu, uykusuzluk gibi sokağın yetersiz fiziki şartları, sokakta kalan bireylerin büyük çoğunluğunda ibadet pratiklerinden uzaklaşmasına zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla sokak ortamındaki olumsuz fiziki koşullar, bireylerin ibadete yönelimini olumsuz biçimde etkilemiştir.

"E-K8, Şimdi sokaktayken dinle biraz uzaklaştım he. Yıkanacak, temizlenecek, namaz kılacak... şimdi ben nasıl bu vaziyette gidip namaz kılayım. Allah kabul etmez, tertemiz olacan, dini yerine getirmek için, ee o fırsatlar da şu an elimde yok, şu an elimde yok. Elimde olursa çok şükür Allah'a tertemiz olurum, hacca da giderim her şeye giderim."

"G-K19, Valla ibadetlere yönelim yok. Neden? Tabiri caizse adamların cünüp gezdikleri oluyor. İslamiyet ile alakalı şey yapamıyorlar işte namazdı oydu buydu. Ama inanç olarak hepsi inançlı. Hem fikiriz, gördüğümüz adamlarda işte bayramlarda olsun kandillerde olsun "Hayırlı kandiller abi" bazı şeyleri biliyorlar ama işte dediğim gibi bir saniyelik şey onların bir anda psikolojisini bozuyor zaten."

Evsizlik sürecinin başlaması her ne kadar sokakta kalan bireylerin büyük çoğunluğunda ibadet pratiklerinde olumsuz bir yönelime neden olsa da kısıtlı sayıdaki katılımcı için dini inanca bağlılığı arttırmış ve ibadete yönelimi pekiştirmiştir. Bu konuda E-K1 ve E-K14'ün ifadeleri, bu artan yönelimi şu şekilde ifade etmektedir:

"E-K1, Allah'ıma inancım hala devam ediyor, peygamberime inancım çok şükürler olsun hiç değişmeden devam ediyor. Çok fazla anlam katıyor. İnanç var bir kere, kurban olduğum Allah'ıma inancım var. Yıkılmıyorum. Allah diyorum her gün, sabah akşam Allah kelimesiyle yaşıyorum. İşte diyorum ya ablacım camimize gidiyoruz ibadetimizi yapıyoruz, bırakmıyorum ibadetimi. Camilere gidiyoruz. Ramazan'da orucumu tutuyorum. Bana fark etmiyor yani."

"E-K14, Sokağa düşünce azalmadı arttı. Namazımdayım niyazımdayım, oruç tutuyorum, namaz kılıyorum. Ezan duyduğum arttı ezan okuyorum. Rahatlatıyor beni."

3.2. Bir Baş Etme Aracı Olarak Din ve Maneviyat

Katılımcılar açısından din ve maneviyatın sokak yaşamındaki görünümü ve kullanımı üzerine öne çıkan bir diğer başlık din ve maneviyatın baş etme aracı olarak gördüğü işlev olmuştur. Her iki gruptaki katılımcılar açısından da dini ve manevi pratikler, sokak yaşamında etkili bir kaynak olarak değerlendirilmiştir. Bu anlamda dini ve manevi pratiklerin zorluklarla mücadelede destek, zarar azaltma ve önleyici rol bakımından işlev gördüğü belirlenmiştir.

3.2.1. Zorluklarla Mücadelede Destek

Katılımcılar açısından din ve maneviyatın sokak yaşamındaki görünümü ve kullanımı üzerine öne çıkan bir diğer başlık din ve maneviyatın baş etme aracı olarak gördüğü işlev olmuştur. Her iki gruptaki katılımcılar açısından da dini ve manevi pratikler, sokak yaşamında etkili bir kaynak olarak değerlendirilmiştir. Bu anlamda dini ve manevi pratiklerin zorluklarla mücadelede destek, zarar azaltma ve önleyici rol bakımından işlev gördüğü belirlenmiştir.

3.2.2. Zorluklarla Mücadelede Destek

Evsiz bireyler sokak yaşamında çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu noktada dini ve manevi kaynaklar bu zorluklarla mücadelede bir baş etme unsuru olarak kullanılabilir. Dini ve manevi unsurlar, sokakta yaşanan zorlukları kabul etme, geleceğe yönelik umudu koruma, sokaktaki ihtiyaçların karşılanmasında güven sağlama gibi konularda bireyleri destekleyen ve güçlendiren bir alan sunmaktadır. Bunun yanında dua ederek Allah'la her zaman iletişimde kalabilme düşüncesi pratik olarak bir mücadele aracı olarak görülebilmektedir. Dolayısıyla sokak yaşamının zorlukları karşısında dini ve manevi kaynaklar, evsiz bireylerin başvurdukları kaynaklarından biri olarak değerlendirilmektedir.

"G-K9, Yaşadığı bütün zorlukları rağmen çözümü boğaz köprüsünde aramayan bir ee birey bunu mutlaka bir şekilde farklı kavramlarla irtibatlandırıyor. Bir tarafa tutunuyordur. Savrulma yaşamıyorsa belki ayağa kalkacak mecali bulamıyordur bu şahıs. Ama mutlaka ahiret inancı gibi Allah inancı gibi imtiyandayım bir şekilde bunun bir sonu var anlamındaki inanç gibi bir tarafa tutunuyordur. Bunlara tutunamadığında Allah göstermesin iş tamamen eee ne diyelim ümitsizliğe ve tamamen salıvermişliğe gidiyor."

"E-K10, Çaba ve mücadeleyle aştık. Nasıl mücadele edilir? Önce kendine inancaksın ve Allah'tan yardım diliceksin. Allah hiç kimsenin duasını zai etmez, ama erken ama geç. Şöyle hiçbir kimse istemeden veya bir şeylerin karşılığını veremedin bir yere gelemes."

"E-K3, Ben size bir şey söylüyim; Cenab-ı Allah hiçbir kuluna çekemeyeceği yükü vermezmiş. Şu anda ben bir sınavdayım, bir gün bakıyorum param oluyor öbür gün bakıyorum param olmuyor. Üç gün sonra başım belaya giriyor, dört gün sonra düzgün oluyor. Dinimden hiçbir zaman vazgeçmiyorum. Elimden geldiği kadar beş vakit namazın olduğunu da biliyorum."

"E-K8, Ya din zaten din İslam dır yani. Ben paraya tapmıyorum ki ben Allah'a tapıyorum. Verende o, alan da o. Benim servetim aldı. Kim aldı? Allah aldı. Kimse almadı ki. Allah aldı Allah verir yani. Anladın mı? Şimdi giderim bakarım, Allah bir kapı açar... Böyle."

3.2. Zarar Azaltma

Sokakta kalan bireyler, sokak ortamında risklere açık konumda bir yaşam sürmektedir. Bu durum, sokakta kalan bireyleri alkol ve uyuşturucu madde kullanmak gibi riskli davranışlara ve bunlara eşlik edecek olası olumsuz davranışlara yöneltebilmektedir. Sokak ortamında özellikle cami çevresindeki dini ve manevi iklimin varlığının, bireyleri bu davranışlara yönelme konusunda koruyucu bir unsura dönüştüğü belirlenmiştir. Bu durum, yalnızca davranış

sergilemekten geri durmanın yanı sıra bu konuda kendi aralarında bir uyarı/hatırlatma mekanizmasının oluşmasına da zemin hazırlamaktadır.

"G-K4, Camiye geldiklerinden dışarda yaptığı hareketleri otomatik olarak burada cami kesiyor. Misafir olarak gelen adam küfretmiyor. Çünkü, otomatik olarak arkadaşı onu uyarıyor Burası Allah'ın evidir burada kötü söz söyleyemezsin diyor. Veya kullandığı bir ilaç varsa ya da alkol alıyorsa bunu burada alamazsın çünkü burası Allah'ın evi diye arkadaşını uyarıyor. Ama sokakta alırken, sahilde otururken, parkta otururken alkol ya da uyuşturucu kullanırken kimse eee seni ikaz etmiyor kimse demiyor ki içme, zararlıdır falan demiyor. Ama caminin alanında olduğundan insanlar birbirini ikaz ediyor. İşte bura camidir, bura caminin parkıdır, caminin alanındır, caminin katında yatıyoruz diyerek otomatik olarak insanlar ne yapıyor yaptıkları kötü işleri kısmen bırakıyorlar."

"G-K5, Tıraş olmak için Kartal'dan gelenler var, saçım uzadı geldim diyor. Dolayısıyla burada problemleri yaşasak bile o problemlere caminin hürmetine hocaya karşı saygıdan dolayı o problemler minimize ediyor. Benim evin altındadır banyomuz mesela, bundan yedi sekiz sene önce dört beş tane on iki on üç yaşlarında bali çeken çocuklar şey yapıyor, ben yukardan duyuyorum onlar beni görmüyorlar. Aslanım ya diyor burada bari çekme diyor arkadaşına. Diğeri de cami yukarda aslanım burası lavabo diyor. Olsun oğlum burası caminin, günahtır burada bari çekme diyor. Bakınız on iki on üç yaşındaki çocuğun dahi birbirlerine camiye karşı saygıdan uyarabilecek kadar manevi katkıları var."

"E-K10, Bana hep şöyle olmuştur ne kadar Allah'a yaklaştıysam ne kadar ona yöneldiysem günahlardan uzak tuttu beni. Seni dizginler günahlardan sakındırır, zararlı alışkanlıklar kullanmaktan engeller, seni iş yapmaya yönlendirir. Allah ayette ne diyor işlemiş günahın sorumlusun, yaptığınız işlerden mesulsün, kaybettiğin zamandan mesulsün her şeyden aklınıza ne geliyorsa içmeden tırnağa her şeyden mesulsün. Kaybettiğin zamandan bile. Ahiret inancı insanları dizginler bana göre."

"E-K13, Ben her dergahlara gittiğim zaman çok huzur buluyorum yani. Ne biliyim öyle güzel şeyler anlatıyorlar ki yani böyle. Hani sokağa düştüğünde genelde uyuşturucu oluyor bilmem ne oluyor bizde öyle bir şey yok."

"E-K11, alkol alıp da kavga ettiğimiz insanlar oluyor maalesef. Bende alkol alıyorum alkol içiyorum, kavga ediyoruz yani kavga ediyoruz. Alkolün cesaretiyle de yapanlar var. Alkolün gerçekten kötü bir şey olduğunu düşünüyorum. Ben böyle içiyorum ama tabi ki dinimizde alkolün haram olduğunu biliyorum. Özellikle cami yakınında bile içmem."

3.3. Önleyici Rol

Sokak yaşamında dini ve manevi unsurların önleyici niteliği öne çıkan bir diğer alt temadır. Bu anlamda dini ve manevi değerlerin sokaktaki bireyleri madde kullanımından, zararlı diğer alışkanlıklardan ve intihar düşüncelerinden uzaklaştıran bir etkisi olduğu belirlenmiştir. Bu noktada dinin ilgili davranışa "günah" olarak sınır koyması davranışa yönelimi engellerken dinin hatadan dönmeye/tövbe etmeye yönelik vurgusu, sokak ortamında olumsuz davranışlardaki sürekliliği azaltmaktadır. Bunun yanında sokağın zorlukları içerisinde din ve inancın dönüşüme ilişkin umut vurgusu, intihar düşüncelerinin gelişmesi noktasında da önleyici bir unsur olarak belirmektedir. Dolayısıyla davranıştan uzaklaşma yönünde dönüşümün mümkün olduğuna ilişkin kabul ve Allah'ın yardım edeceği düşüncesi, sokak ortamındaki riskli davranışlara karşı önleyici bir etkiye oluşturmaktadır.

"E-K2, Dininiz varken bir şeyler yine sizi biraz eee durdurabiliyor hani. Hani bazı kurallar aklınıza gelebiliyor. Olsa da bu şekilde olmaması lazım. En azından böyle gitse diyebiliyorsunuz hani. Hani bazı şeyde yoldan çıkmayı engelliyor. Sonuçta Allah inancı her yerde ee hani çok şeyiniz azalsa bile sizi doldurabilecek bir etken oluyor bazı yerlerde hani kötü hani başka şeylere girmenizi engelliyor. Ben böyle oldum ama hani böyle yaşayayım hani ufak ufak böyle gideyim elbet bir şey olur diyorsunuz. Öbür türlü olunca, inanç olmasa bence çok farklı şeyler olabilir insan. Çünkü kendi hiç kural tanımaz hiçbir maneviyat kalmaz o yüzden ee iyi yani iyi bir şey Allah'a inanç. Yani şöyle oluyor kötü şeylere sapmıyorsunuz. Yine de bir şeyler alıp yapmaya çalışıyorsunuz ufak ufaktan. Hani diyorsunuz Allah yardım eder. Başka işlere girmiyorsunuz. Ondan çekiniyorsunuz dini kurallar yüzünden çekiniyorsunuz. Hani bunu yaparsam şey olmaz. Dinin kuralları, Allah'ın kuralları sizi biraz yavaşlatıyor yani. O engel oluyor yani."

"G-K5, Eğer dini inanç sıfır olsaydı hepsi dinsiz olsaydı inanın intihar ederlerdi. Çünkü birçoğuyla görüşmüşümdür. Her kişide bir dert her dertte bir ibret var. Dolayısıyla o dertlerin karşılığında eğer dini inancı olmasa bu hayat, hayat mı be. Ailemden dışlandım, tecavüze uğradım, kan davasından kaçtım, teröristen kaçtım, dışlanmaktan kaçtım vs. vs. sebeplerden kaçtım işte zengindim iflas ettim ailem sen adam mısın parana sahip çıkamadın işini yürütemedin, iş arkadaşın fabrikatör arkadaşın filanca arkadaşın fabrikasını ikiye çıkarttı diye dışladılar. Varken jiple gezerken iyiydi, böyle iflas edip sokakta kalınlar da var. Dolayısıyla onlar ben napıcam ya intihar ediyim de kurtulayım diyemiyorlar. Dedikleri zaman diyorlar ki her zorluktan sonra bir kolaylık vardır."

"E-K13, Hiçbir zaman da böyle candan bıkmaya yani böyle intihar gibi şeyler düşünmüyoruz hiç. Bizi Cenab-ı Allah imtihan ediyor çünkü evet"

3.4. Camilerin Sokaktaki Rolü

Dini ve manevi değerlerin sokak yaşamındaki karşılığı değerlendirildiğinde camilerin ve imamların oldukça merkezi bir konuma karşılık geldiği belirlenmiştir. Özellikle İstanbul sınırları dahilinde sokak pratiğinde camilerin sokağa yönelik çalışmalarda etkili bir konum edindiği görülmüştür. Bu noktada çalışmada cami ile ilişkili veriler "Cami Merkezli Faaliyetler" ve "Sokağa Yönelik Çalışmalarda Camilerin Etkinliği" olarak iki alt temada değerlendirilmiştir.

3.4.1. Cami Merkezli Faaliyetler

Ulaşılan verilerde dini ve manevi kaynaklar olarak camilerin ve imamların sokakta kalan bireylerin beslenme, temizlik, giyim gibi temel ihtiyaçları karşılama, psikolojik ve manevi destek sunma, ilgili sağlık kuruluşlarına yönlendirme, işe ve istihdama yönlendirme, aile ile yeniden temas sağlama ve bağımlılıkla mücadelede destekleme gibi noktalarda etkili rol aldıkları belirlenmiştir.

"G-K4, Biz burada ne yapıyoruz sabah çorba, akşam çorba, ara sıra yemek veriyoruz, banyo yaptırıyoruz. Eğer ilacı almak istiyorsa ilacını alıyoruz, anlaşmalı olduğumuz eczanelere gönderip ilacını alıyoruz ücretsiz, ücret istemiyoruz. İşte hastaneye gönderiyoruz. İş istiyorsa işine gönderiyoruz yani çalışmak istiyorsa iş..."

"G-K4, Ailesiyle arası bozursa ailesiyle irtibata geçiyoruz yani yirmi iki yaşındaki çocuklar tam böyle kanı kaynayan çocuklar bazen evden bir hırsıyla çıktıklarında birisinin onlara önderlik yapması gerekiyor."

"E-K3, Çok yardımcı oluyor. Kalacak yer yönünden, giyecek yönünden nasıl diyeyim size kafamı rahatsız ettiğinde burada kafanı toplama yönünden, senin bir sıkıntın var gel konuşalım demeleri gibi bu yönden çok yardımcı oldu."

"E- K11, Bak sakallarım saçlarım birbirine karıştı berbere gidip de tıraş olmaya kalksam bile şu an en kötü 150-200 lira. E burada mesela hocamız yani hayırları oluyor. Geliyor buraya tıraşımızı oluyorum iç çamaşırımızı alıyoruz, çorabımıza kadar, banyomuza kadar. Şimdi yıllardır bu çalışmalar sürüyor hocamız sağ olsun çok değerlidir benim için."

"E-K13, Şu an hocalarımızdan gidip alıyoruz bakın kazaklarımız var, iç çamaşırlarımız var banyo da yapacağız inşallah Allah'ın izniyle. Biraz öyle sıkıntılarımız gideriliyor ihtiyaçlarımızı görüyor hocamız Allah razı olsun."

"G-K9, Bunun içinde bağımlılıkla mücadelesi gibi eee sokak çocukları gibi evsizler gibi farklı çalışma alanları da oldu."

Bu noktada dikkat çekici hususlardan birisi özellikle evsiz bireylerin cami haricindeki kuruluşlardan gerekli desteği görememelerinden dolayı camilerin bu noktada tamamlayıcı bir rol almaları olmuştur. Öyle ki katılımcılardan birisi ilgili faaliyetlerle ilgili cami sayısının ve sunulan hizmetlerin yetersizliğine dikkat çekmiştir. Bu durum, sokak ortamında camilerin bir destek merkezi olarak aldıkları doğal konum açısından önemli bir göstergedir.

"E-K2, Dışardakilere en azından, başkalarına yaptıkları vardır da dışardakilere hani onlar yapıyor da bizimle ilgili bir şey yok yani. Bizde hocaların yanına gidiyoruz böyle camilere onlarda sayılı iki üç tane öyle ihtiyaçlarımızı görüyoruz."

"E-K15, Tabi, biz burada yararlanıyoruz. Yirmi beş milyon İstanbul'da insan var mesela şu anda insanlar geziyor yirmi beş milyon insan ama iki üç kişi var beş kişi var yardım eden. Yetersiz bunlar."

3.4.2. Sokağa Yönelik Çalışmalarda Camilerin Etkinliği

Bu çalışmadaki veriler camilerin sokak çalışmalarında çok yönlü fonksiyonlarından dolayı etkili mekanlar olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla sokak çalışmalarında camilerin nasıl konumlanacağı ve hangi işlevleri yerine getireceği önem arz etmektedir. Bu anlamda camiler, öncelikle sokağın riskli dinamikleri içerisinde güvenin ve kabulün bir adresi olarak görülmektedir. Caminin bu nitelikleri, ilk temasın oldukça zor olduğu evsiz gruplar için doğal bir uğrak mekânı olmasına veya riskli durum ve dönemlerde başvurulacak bir merkez olarak konumlanmasına zemin oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu durum, evsiz gruplarla ilk temasın sağlanması açısından camilerin önemli bir kaynak ve fırsat olduğunu göstermektedir. Bu temasla birlikte evsiz bireylerin ihtiyaç analizinin yapılarak ilgili destek mekanizmalarına yönlendirilmesi hususunda bir aracılık hizmetinin organize edilebildiği belirlenmiştir. Bu süreçlerde camilerin toplum nezdindeki "Allah ile yakınlaşma mekânı" olma yönündeki imajı, bu işlevlerin önünü açan bir unsur olarak dikkat çekmiştir. Nitekim evsiz bireylerin camilere gittiklerinde aslında dini ve manevi değerlere uygun bir davranış pratiği ile karşılaşmayı ümit ettikleri; bundan dolayı camilerin işlevsel bir konum alabildiği söylenebilmektedir. Dolayısıyla caminin otorite kişisi olarak imamlar, evsiz bireyler için bir önder ve lider gibi doğallığında güçlü bir konuma erişmektedir. Tüm bunlar neticesinde camiler, sokağa yönelik çalışmalara ev sahipliği yapabilecek bir merkez olarak değerlendirilmiştir.

"G-K4, Bunlara her türlü desteği sağlıyorlar. Din bunların üzerinde dinsizsen zaten bu işi yürütemezsin, bu işin yürümediğini bizim on senelik tecrübemiz gösteriyor. Çünkü bu sokaktaki adamın camiler... Dinin bunlar için ayrı bir yeri var camilerin. Çünkü gördüğüm kadarıyla sokakta yaşayan bir insan her şeyini kaybetmiş hiç kimseden bir beklentisi olmayan ee daha sonra eee böyle dini yerlere işte camilere gidip camilere sığınmaları ve Allah'tan yardım istemeleri ee bunlar için çok iyi. Bunların hayata tutunmaları için, adam yalnızlaşmış sonunda onu kim bırakmıyor? Allah'ıma sığınıyorum diyor camiye geliyor. Mesela şöyle düşün bir adam sahilde içer içer sonra gelir caminin kapısına yatar. Caminin kapısına yatmasının bir önemi vardır. Neden içtiği yerin kapısına yatmıyor? Çünkü ne kadar da bu içse ne kadarda sarhoş olsa caminin kapısına geldiğinde, cami kapısında camiye gelenlerin ve caminin yanında olanların kendisine zarar vermeyeceğini düşünerek caminin kapasında yatabilir yatıyorlar zaten böyle yapıyorlar. Burada caminin önemi çok önemli çünkü camii halkımızın %99 u camileri kendi evlerinden kendi ailelerinden daha önde görürü bizim insanımız o camiyi benimsiyorlar. Sokaktaki insanlarda camiyi benimsiyorlar."

"E-K17, Ya bir insanı önce ayağa kaldırmak lazım eğer dinden maneviyattan haberi olmayan bir insana Allah Cella Celalü bunu yasaklıyor, bunu şöyle yapıyor, şunu şöyle yapıyor... yerde yatan bir insana bunu söylediğin zaman o adamı kaldıramazsın. Önce o adamı hangi şartlar altında olursa olsun kaldıracaksın, bir kendine gelecek ondan sonra maneviyatı aşılayacaksın. Şimdi öyle olması daha doğru olur. Yani düşmüş bir insanı, bağımlı olmuş bir insana dinin getirmiş olduğu yasakları anlatarak onu kurtaramazsın. Önce onu bağımlılıktan uzaklaştıracaksın sonra doğru olanı empoze etmeye çalışacaksın yoksa başka türlü olmaz."

"G-K4, Onun için tabi dinle alakalı burada eee din adamları da bu konuda veya din adına insanlara yardım edenlerin çok hassas olmaları gerekiyor bu konuda. Burada onlara eee daha yumuşak davranılması onları küçük görmemeleri, yardım ederken küçük görmemem, onlara sevgiyle bakma, onları arkadaş olarak görme gibi hareketlerle bu arkadaşları dinle alakalı görüşlerini benimseyebilirler. Yani maneviyatı ancak böyle yapabilirler"

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışma Türkiye’de evsizlikle mücadelede katkı sunmak amacıyla dini ve manevi kaynakların evsizlik alanındaki karşılığını belirlemek amacıyla yürütülmüştür. Bu anlamda dini ve manevi unsurların evsizlik sürecinde nasıl görünür olduğu anlaşılmaya çalışılırken bu unsurların sokak yaşamındaki işlevselliği değerlendirilmiştir. Bunun yanında sokakta bir merkez olarak doğal biçimde öne çıkan camilerin, evsizlik alanındaki nitelikleri belirlenmiş ve sokak ortamında yerine getirebileceği işlevler değerlendirilmiştir.

Çalışmada öne çıkan başlıkların ilkinde evsiz bireylerin dini ve manevi unsurlara yakınlık belirlenmiştir. Dini ve manevi değerlere olan bu yakınlık, bireylerin yaşadıkları deneyimlerle beraber kültürel ve coğrafi bir arka planla da ilişkilidir. Öyle ki sosyokültürel etkileşimler, günlük rutinler ve deneyimler, psiko- sosyal sebepler din ve manevi değerleri etkilemektedir (Gürbüz, 2020). Dolayısıyla bireylerin sokakta dini ve manevi unsurlarla olan ilişkisi, geçmişteki birikimleriyle oldukça ilişkilidir. Benlik bütünlüğünün sağlanmasıyla, geçmiş birikimler ve yaşanan psiko-sosyal kayıplar, inanç sistemi unsurlarının gelişimini etkilemektedir (Osmanoğlu, 2014). Nitekim çalışmada evsiz bireylerin dini ve manevi değerlere ilişkin geçmişteki ilgi ve bağlılıkları, evsizlik süreciyle birlikte de devam etmektedir. Buna karşın özellikle ibadet pratiği açısından evsizlerin geçmişe kıyasla gerilediği ifade edilebilmektedir. Bu durum, aslında evsiz bireyler için bir tercih olmaktan öte sokak yaşamının şartları bağlamında doğal bir sonuç olarak okunmaktadır. Nitekim sokak ortamı, evsiz bireylerin ihtiyaçlarını giderme noktasında kısıtlı ve yetersiz kaynaklara sahiptir (William &

Stickley 2011). Bu nedenle namaz gibi hijyen gerektiren ibadetlerden uzaklaşılması, sokak şartlarının zorlu yaşam koşulları bağlamıyla yakından ilişkili görülebilir. Namaz ibadetinden uzaklaşılması, bireylerin aynı zamanda namaz için toplanma alanı olan camilerle temasının zayıf olmasına neden olabilmektedir. Bu noktada camilerin toplum nezdindeki karşılığında yalnızca bir ibadethane olarak görülmesinden ziyade toplumsal sorumluluğu yüksek bir kurum olarak algılanması, evsiz bireylerin camilerle daha sık temas kurmasına zemin hazırlayabilir. Nitekim toplumsal dayanıklılığı güçlendiren camiler, farklı sınıf ve yaş gruplarından insanları bir araya getirerek birlik elde edilmesini pekiştirir (Kubat, 2020). Tarih boyunca eğitim ve kültürel mirasın aktarıldığı yerler olan camiler, bugün de Kur'an kursları ve dini eğitimlerle gençlerin üyelerinin katkı sağlamasına olanak sağlamaktadır (Yuca, 2015). Aynı zamanda yardımlaşma ve sosyal destek merkezleri olarak algılanan camiler, zor koşullardaki bireylere yardım eden bir merkez olarak görülürken (Karaalp, 2021) hoşgörü, birliktelik ve kardeşlik mesajlarını temsil etmektedir (Yılmaz, 2007). Bu açılarından camilerin toplumsal barış, birlik ve manevi gelişime katkı sağlayan çok yönlü yapılar olduğu görülmektedir (Kurnaz, 2013). Dolayısıyla camilerin bu kimlikleri ile öne çıkması, evsizlerin de bu kurumlarla doğal ilişkisini arttırabilecek bir etki oluşturabilir. Nitekim Ercan (2024) araştırmasında, Hz. Kaab Camii örneğinin bu konudaki etkinliğini ortaya koymaktadır.

Din ve maneviyat, bireylerin yaşamsal zorluklarla başa çıkma süreçlerinde önemli bir destek aracıdır (Taşkaya, 2024). Nitekim dindarlık ve maneviyatın, bireylerin psikososyal iyilik hali ve iyi oluş düzeyleri ile paralel bir ilişki içerdiği çeşitli çalışmalarda yer edinmiştir (Korkmaz, 2012; Arvas, 2017; Karslı, 2019). Bu durum, evsiz bireylerin sokak deneyimlerinde de dikkat çekmiştir. Çalışmada öne çıkan bulgulardan birinde dini ve manevi değerlerin, sokaktaki bireyler açısından bir baş etme mekanizması olarak işlev gördüğü belirlenmiştir. Dini ve manevi unsurların ait hissetme, topluluk desteği sağlama, umut, güven ve kabul gibi işlevleri yaşamsal zorlukların aşılmasında etkilidir (Koenig, 2012). Çalışmadaki işlevleri yönüyle dini ve manevi unsurların evsizlerde yaşananlara anlam verme, günlük ihtiyaçların karşılanmasına dair güvende hissetme ve geleceğe yönelik umudu koruma gibi etkiler açısından önemli bir destek aracı olduğu belirlenmiştir. Bu noktada Feinstein (1997), Haight (1998) gibi araştırmacılar da evsiz bireylerin gündelik yaşam deneyimlerinde dini ve manevi unsurları koruma ve baş etme unsuru olarak algıladıklarını ifade etmektedir. Yine ibadet pratiklerini sürdürmenin, bireylerin kendilerine, başkalarına ve/veya daha geniş bir anlama yönelik bağlılığını geliştirerek bir güç ve destek kaynağı olduğu ifade edilmektedir (DiBlasio ve Proctor, 1993; Shuler, ve diğerleri, 1994). Bu çalışmada da özellikle dua etmenin Allah'a yönelimin bir ifadesi olarak evsizler açısından güven ve güç kaynağı olarak algılandığını söylemek mümkündür. Bu noktada Gravel (2013) ve Piraino ve arkadaşları (2014) dua etmenin umutlu ve iyimser olma ile ilişkili bir eylem olduğunu vurgulaması, bu çalışmadaki verinin literatürle uyumunu desteklemektedir.

Çalışmada dikkat çekici hususlardan bir diğeri dini ve manevi unsurların evsiz bireyler için sokakta önleyici ve/veya zarar azaltıcı bir rol oynaması olmuştur. Sokak ortamı, bağlamsal olarak riskli davranışlara yönelimin olduğu bir ekolojidir (International Network of Social Street Workers, 2008). Özellikle alkol, madde kullanımı ve suça yönelim, bu alandaki öncelikli risklerdendir (Korf ve ark., 1999). Yine intihar düşüncesi, sokak yaşamının getirdiği derin yalnızlık ve ümitsizlik içerisinde evsizler için bir risk olarak görülebilmektedir (Kidd, 2004). Bu çalışmada dini ve manevi unsurların bu alandaki riskler açısından zarar azaltıcı veya önleyici düzeydeki etkileri öne çıkmıştır. Bu noktada dini ve manevi unsurların yaşamda anlam,

yalnızlık ve geleceğe yönelik umut açısından doldurduğu boşluk, bireylerin riskli davranışlara yönelimini azaltmaktadır. Sokak ortamındaki riskli davranışlar, yalnızca davranışlara yakın kişi ve durumların sokakta bulunmasından ziyade sokağın getirdiği yerleşik ve anlamsız yaşam biçimiyle de ilişkilidir (Karaman, 2024). Dini ve manevi unsurlar, bireylerin yaşamlarında bir güç kaynağı olarak yer aldığı sokak psikolojisindeki yalnızlığın ve umutsuzluğun azaldığını söylenebilmektedir (Snodgrass, 2013). Dolayısıyla dini ve manevi unsurlar aslında bireyleri riskli davranışlara yönlendirebilecek duygularla başa çıkmak adına önemli bir kaynak olarak yer almaktadır. Bu hususta literatürde iyileşme sürecindeki evsizlerde maneviyatın daha yüksek olduğunu (Brush ve McGee, 2000), dini etkinliklere katılan bireylerde alkol ve madde kullanımının daha düşük bulunduğunu (Torchalla ve diğerleri, 2014) ifade eden çalışmalar da bu anlamdaki veriyi desteklemektedir.

Sokak ortamında dini ve manevi unsurların somut olarak şekillendiği bir mekan olarak camiler, bu çalışmada önemli bir çıktıya karşılık gelmektedir. Ulaşılan verilerde camilerin ve sorumlu imamların merkezinde yer aldığı temel ihtiyaçların karşılanması, manevi destek sunulması, sağlık kuruluşu ve istihdam yönlendirmesi, bağımlılıkla mücadele desteği sunulması gibi çalışmalar belirlenmiştir. Bu noktada Görür (2019), Akyıldız (2020) gibi araştırmacılar da çalışmalarında cami merkezli olarak evsizlere benzer çalışmaların varlığından bahsetmektedirler. Bu noktada camilerin dini ve manevi değerlerin somut bir görünümü olmasının yanı sıra insanların toplanmaları açısından fiziksel alana sahip olması, evsizler için temizlik ve tuvalet ihtiyaçları açısından hazır bir kaynak olması, geçici barınma sağlama imkanlarına sahip olması ve toplumun diğer üyelerinin düzenli uğrak alanı olması, camilerin evsizlik çalışmalarında doğal bir merkez olma rolü açısından etkili unsurlardır (Karaman, 2024). Bunların yanında camilerin evsizler açısından güven verici ve dışlayıcı olmayan imajı ve toplum tarafından Allah ile buluşma mekanı olarak algılanması, özellikle ilişkisel olarak camilerin evsizlere yönelik çalışmalarda önemli bir kaynak olabileceğini göstermektedir. Nitekim sokaktaki bireyler, profesyonel ilişki ve temas açısından iletişimin zorlu olabileceği bir gruptur (Bodelan, 2016). Camilerin toplum nezdindeki olumlu imajı ve imamların şahsında bu değerlerin karakterize edilmesi, sokak çalışmalarına ev sahipliği açısından camileri doğal bir merkez olarak öne çıkartmıştır.

Bu çalışmada evsizlikle mücadelede dini ve manevi unsurların bir destek unsuru olduğu belirlenirken camilerin, sadece ibadet yerleri olarak değil, aynı zamanda evsiz bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri bir dayanışma alanı olarak algılanmasının önem arz ettiğini belirtmek gereklidir. Nitekim camiler, dindar olmayan veya farklı inançlara sahip evsizler açısından da anlamlı ve işlevsel merkezledir. Bu nedenle, camilerin ve/veya ilişkili dini ve manevi unsurların, evsiz popülasyonu içindeki tüm kesimlere yönelik kapsayıcı nitelikte olması ve seküler/laik sosyal hizmet anlayışlarıyla da uyum içerisinde çalışması önem arz etmektedir. Bu noktada örneğin camilerde sunulan barınma, gıda ve temizlik hizmetleri, devletin veya diğer sivil toplum kuruluşlarının sağladığı hizmetlerle entegre edilerek tamamlayıcı bir hizmet modeli oluşturulabilmelidir.

Çalışmada genel itibarıyla vurgulandığı üzere toplumda içkin olarak var olan dini ve manevi değerler ve bunların pratik karşılıkları, evsiz gruplar için de özel bir alana karşılık gelmektedir. Dolayısıyla bu durum, evsizlikle mücadele sürecinde kullanılabilecek bir kaynak olarak ele alınmalıdır. Bu anlamda evsizlere yönelik çalışmalarda dini ve manevi unsurların önleyici ve zarar azaltıcı işlevlerini sokak çalışmaları aracılığı ile yaygınlaştırmak, bu doğrultudaki

araştırmaların yoğunlaştırılmasını önermek önem arz etmektedir. Bunun yanında camiler hem toplumsal imajı hem de kurumsal kaynağı itibarıyla evsizlere yönelik çalışmalarda, sokakta, merkezi bir adres olarak değerlendirilebilir. Bu anlamda özellikle riskli gruplara yakın bölgelerde yer alan camilerin imam hatipleri de evsizlik konusunda geliştirilerek camilerin bu anlamdaki etkinliği desteklenebilir. Nihayetinde camilerin, sosyal hizmet sistemiyle entegre veya işbirliği içerisinde aracı bir hizmet modeli olarak evsizlikle mücadele alanında etkinlik gösterebileceği düşünülmektedir. Diğer yandan gelecekteki araştırmalar için farklı inanç gruplarındaki evsiz bireylerin din ve maneviyatla ilişkisini anlamaya yönelik çalışmaların yapılması önem arz etmektedir. Çalışmamız, ağırlıklı olarak Müslüman evsizler ve camilerle ilişkili verileri içermektedir. Ancak İstanbul gibi büyük şehirlerde dini ve kültürel çeşitlilik göz önüne alındığında, farklı inançtaki evsiz bireyler açısından din ve maneviyatın nasıl bir işlev gördüğünü araştırmak, önemli bir katkı sağlayacaktır. Bu nedenle, ilerleyen çalışmalarda, Hristiyan, Yahudi veya diğer inançlara sahip veya inançsız evsiz bireylerin ibadethanelerle ilişkisi ve manevi kaynakları nasıl değerlendirdiği üzerine araştırmaların gerçekleştirilmesi tamamlayıcı bir katkı olacaktır. Böylece, evsizlikle mücadelede dinin ve ibadethanelerin aldığı rol, daha kapsamlı bir şekilde ele alınmış olunacaktır.

Kaynakça

- Akyıldız, Y. (2017). Dünyada ve Türkiye’de evsizlik ve uygulamaları. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 67-91. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/317268>
- Akyıldız, Y. (2020). Evsizlere yönelik sosyal hizmet ihtiyacının ekosistem yaklaşımı bağlamında incelenmesi: İstanbul örneği, [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Yalova Üniversitesi, Yalova.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E. (2010). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri SPSS uygulamalı. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Arvas, F. B. (2017). Öznel iyi-olma hali ile dini inançlar arasındaki ilişki üzerine bir inceleme. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26(2), 165-201. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/510841>
- Barrow, S. M., Herman, D. B., Cordova, P., & Struening, E. L. (1999). Mortality among homeless shelter residents in New York City. *American Journal of Public Health*, 89(4), 529-534. <https://doi.org/10.2105/AJPH.89.4.529>
- Başkale, H. (2016). Nitel araştırmalarda geçerlik, güvenirlik ve örneklem büyüklüğünün belirlenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9(1), 23-28. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/753041>
- Belcher, J. R. (2003). Helping the homeless: what about the spirit of God? *Pastoral Psikoloji*, 51(3), 179-188. <https://doi.org/10.1023/A:1021323123034>
- Bodelan, M. (2016). Street social work: essence and specificity. *Science and Education*, (1), 28-31. <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2016-1-7>
- Brush, B. S., & McGee, E. M. (2000). Evaluating the spiritual perspectives of homeless men in recovery. *Applied Nursing Research*, 13, 181-186. <https://doi.org/10.1053/apnr.2000.9227>
- Caton, C. L., Shrout, P., Eagle, P. F., Opler, L. A., Felix, A., & Dominguez, B. (1994). Risk factors for homelessness among schizophrenic men: a case-control study. *American Journal of Public Health*, 84(2), 265-270. <https://doi.org/10.2105/AJPH.84.2.265>
- Creswell, J.W. (2013). Araştırma deseni nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları. Editör. Demir, S.B., Ankara: Eğiten Kitap.
- DiBlasio, F. A., & Proctor, J.H. (1993). Therapists and the clinical use of forgiveness. *American Journal of Family Therapy*, 21(2), 175-184. <https://doi.org/10.1080/01926189308250915>
- Douglas, A. N., Jimenez, S., Lin, H. J., & Frisman, L. K. (2008). Ethnic differences in the effects of spiritual well-being on long-term psychological and behavioral outcomes in a sample of homeless women. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 14(4), 344-352. <https://doi.org/10.1037/1099-9809.14.4.344>
- Ercan, Ş. (2024). Evsizler, İmamlar ve Caminin Dönüşümü: İstanbul Hz. Kaab Camii Örneği. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 44(2), 555-588. <https://doi.org/10.26650/SJ.2024.44.2.0697>
- Feinstein, D. (1997). Personal mythology and psychotherapy: Myth-making in psychological and spiritual development. *American Journal of Orthopsychiatry*, 67(4), 508-521. <https://doi.org/10.1037/h0080251>
- Görür, F. (2019). Yaşayan Cami Projesi ve Levent Uçkan. Erişim adresi: <https://www.bidunyahaber.org/bir-imamdan-daha-fazlasi-levent-uckan/>
- Gravell, C. (2013). Lost and found: faith and spirituality in the lives of homeless people. Westminster, UK, Lemos & Crane Associates. Erişim adresi: https://www.concordatwatch.eu/showdoc.php?org_id=40036&doc_id=4419
- Greene, J. A., Ball, K., Belcher, J. R., & McAlpine, C. (2003). Substance abuse, homelessness, developmental decision-making and spirituality: a women's health problem. *Journal of Social Work Practice in the Addictions*, 3(1), 39-56. https://doi.org/10.1300/J160v03n01_04
- Gürbüz, G. (2020). Yeni çağ inanışları: faaliyet alanları, etkileri ve görünümünün sosyolojik analizi (Antalya örneği), [Yüksek Lisans Tezi], Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Antalya.

- Haight, W. L. (1998). "Gathering the spirit" at First Baptist Church: Spirituality as a protective factor in the lives of African American children. *Social Work*, 43(3), 213-221. <https://doi.org/10.1093/sw/43.3.213>
- International Network of Social Street Workers, (2008). International Guide on the Methodology of Street Work throughout the World, Bruxelles, Dynamo international. Erişim adresi: <https://dynamointernational.org/wp-content/uploads/2021/01/International-Guide-on-the-methodology-of-stree.pdf>
- Işıkhan, V. (2004). Yaşlı evsizlere yönelik sosyal hizmet uygulamaları. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 15(2), 39-50. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/800950>
- Işıkhan, V. (2006a) Ruh hastası evsiz kadınların sorunları ve sosyal hizmet yaklaşımları. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 17(1), 37-52. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/797085>
- İlhan, Ö. G. N., & Ergün, Y. D. D. A. (2010). Evsizler ve toplum sağlığı. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 20(20), 79- 90. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/198085>
- Karaalp, C. (2021). Kur'an'da "Mescid" kavramı ve Türkiye'de cami hizmetlerinin iyileştirilmesi. *Van İlahiyat Dergisi*, 9(14), 64-90. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1727898>
- Karaman, H. (2024). Türkiye'de sosyal hizmet perspektifinden sokağın bir çalışma alanı olarak yeniden yorumu: İstanbul örneğinde bir saha araştırması, [Doktora Tezi], İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa, İstanbul.
- Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 62-80. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tushad/issue/31792/350444>
- Karslı, N. (2019). Psikolojik iyi oluş ve dindarlık ilişkisi: Trabzon ilahiyat örneği. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (15), 173-205. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/739491>
- Kaya Kılıç, A. ve Aslantürk, H. (2019). Evsizlerin sosyo-demografik özellikleri ve sokak yaşam deneyimleri: Antalya örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 30(2), 419-432. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/727707>
- Kidd, S. A. (2004). "The walls were closing in, and we were trapped" A qualitative analysis of street youth suicide. *Youth & Society*, 36(1), 30-55. <https://doi.org/10.1177/0044118X03261435>
- Koehlmoos, T. P., Uddin, M. J., Ashraf, A., & Rashid, M. (2009). Homeless in Dhaka: violence, sexual harassment, and drug-abuse. *Journal of Health, Population, and Nutrition*, 27(4), 452. <https://doi.org/10.3329/jhpn.v27i4.3389>
- Koenig, H. G. (2012). Religion, spirituality, and health: The research and clinical implications. *International Scholarly Research Notices*, 2012(1), 278730. <https://doi.org/10.5402/2012/278730>
- Korkmaz, NE (2012). Tanrı'ya bağlanma ve iyi olma. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 6(12), 95-112.
- Krefting, L. (1991). Rigor in qualitative research: The assessment of trustworthiness. *The American Journal of Occupational Therapy*, 45(3), 214-222. <https://doi.org/10.5014/ajot.45.3.214>
- Kubat, M. (2020). İslâm Toplumunun Birlik ve Beraberliğini Sağlama Merkezleri Olarak Câmî ve Mescidler. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 5-31. Erişim adresi: <https://doi.org/10.20493/birtop.793588>
- Kurnaz, Ş. (2013). Camilerin toplumsal kimlik ve değerlerin oluşmasındaki rolü, [Doktora Tezi], Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Felsefe ve Din Bilimleri Programı, İzmir.
- Lee, B. A., & Farrell, C. R. (2003). Buddy, can you spare a dime? Homelessness, panhandling, and the public. *Urban Affairs Review*, 38(3), 299-324. Erişim adresi: <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=74e67d6adfd18cc8d8fae4426daf24caea014be77>
- McEwen, M., & Nies, M. A. (2001). Community health nursing: promoting the health of populations. 3.Baskı, Community Health Nursing: Promoting the Health of Populations. Erişim adresi: [https://repository.poltekkeskaltim.ac.id/563/1/Public%20Health%20Nursing%20\(%20PDFDrive.com%20\).pdf](https://repository.poltekkeskaltim.ac.id/563/1/Public%20Health%20Nursing%20(%20PDFDrive.com%20).pdf)

- Morris, D. M., & Gordon, J. A. (2006). The role of the emergency department in the care of homeless and disadvantaged populations. *Emergency Medicine Clinics*, 24(4), 839-848. <https://doi.org/10.1016/j.emc.2006.06.011>
- Osmanoğlu, C. (2014). Din eğitiminin gelişimsel temeli olarak inanç. *Bilimname*, 27(2), 177-206. Erişim adresi: <https://bilimname.erciyes.edu.tr/sayiEri%C5%9Fim%20adres:lar/201402/20140208.pdf>
- Özdemir, U. (2010). Evsizlik ve evsizlere genel bir bakış. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 21(2), 77-88. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/797235>
- Pargament, K. I. (1997). The psychology of religion and coping: Theory, research, practice. New York: Guilford Press, 21-33, 167-197. Erişim adresi: <https://is.muni.cz/el/phil/jaro2008/RLB246/um/K. I. Pargament Chapters 2 7.pdf>
- Piraino, A., Krema, G., Williams, S. M., & Ferrari, J. R. (2014). Hour of HOPE: A spiritual prayer program for homeless adults. *Universal Psychology*, 2, 1-4. Erişim adresi: <https://www.hrpub.org/download/20131215/UJP1-19400717.pdf>
- Schanzer, B., Dominguez, B., Shrout, P. E., & Caton, C. L. (2007). Homelessness, health status, and health care use. *American Journal of Public Health*, 97(3), 464-469. <https://doi.org/10.2105/AJPH.2005.076190>
- Sennet, R. (2002). Ten ve taş, Çev:Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları
- Shuler, P., Gelberg, L., & Brown, M. (1994). The effects of spiritual/religious practices on psychological well-being among inner city homeless women. *Nurse Practitioner Forum*, 5(2), 106-113. Erişim adresi: <https://europepmc.org/article/med/8012240>
- Šikić-Mićanović, L. (2010). Homelessness and social exclusion in Croatia. *European Journal of Homelessness*, 4, 45-64. Erişim adresi: <https://www.feantsaresearch.org/download/article-2-2532037133574271106.pdf>
- Siphai, E. B., & Arslan, T. (2021). Evsizlik sorununun pandemi ile ilişkisi ve Türkiye'deki izdüşümü. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 12(31), 972-987. <https://doi.org/10.21076/Vizyoner.813781>
- Snodgrass, J. L. (2014). Spirituality and homelessness: implications for pastoral counseling. *Pastoral Psychology*, 63, 307-317. <https://doi.org/10.1007/s11089-013-0550-8>
- Somerville, P. (2013). Understanding homelessness. *Housing Theory and Society*, 30(4), 384-415. <https://doi.org/10.1080/14036096.2012.756096>
- Taşkaya, F. N. (2024). Manevi danışmanlık ve rehberlik perspektifinden nefis psikolojisinde ölüm. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, (9), 101-138. <https://dergipark.org.tr/en/pub/tmdrd/article/1466208>
- Torchalla, I., Li, K., Strehlau, V., Linden, I. A., & Krausz, M. (2014). Religious participation and substance use behaviors in a Canadian sample of homeless people. *Community Mental Health Journal*, 50(7), 862-869. <https://doi.org/10.1007/s10597-014-9705-z>
- Watson, J., Crawley, J., & Kane, D. (2016). Social exclusion, health and hidden homelessness. *Public Health*, 139, 96-102. <https://doi.org/10.1016/j.puhe.2016.05.017>
- Williams, S., & Stickley, T. (2011). Stories from the streets: people's experiences of homelessness. *Journal Of Psychiatric and Mental Health Nursing*, 18(5), 432-439. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2850.2010.01676.x>
- Yaylı, H. (2012). Küreselleşmenin kentler üzerine etkisi: "İstanbul örneği". *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12(24), 331-356. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/288955>
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri, Güncelleştirilmiş Geliştirilmiş 5. Baskı, Eğitimde Kuram ve Uygulama Dergisi, Ankara.
- Yılmaz, H. (2007). Hz. Peygamber döneminden günümüze kadınlar ve cami eğitimi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 5(14), 107-130. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/302526>
- Yuca, Y. (2015). Türkiye'de geçmişten günümüze camilerin eğitim fonksiyonları, [Yüksek Lisans Tezi], Uludağ Üniversitesi, Bursa.